

ЧАГААЛАР

Номчукчулар саналдап,
сүмөлөп,
шүгүмчүлөп
тур

ЧЫЛ ТҮҢНЭЛИ-БИЛЕ

Эрткен чыда «Шын» со-
лун редакциясына 6636 ча-
га келген. Оон иштинде шү-
гүмчүлөдү, айтырмалары,
саналдары 848 чагаын
редакция алган. Чыл дургу-
зунда солунга 4327 чага
парлаттыган база 1950 ажыг
чагага харызын редакция
берген.

Совет дүртүк кварталда
1497 чага келген, оон со-
луна парлаттыганы 732.

Шүгүмчүлөдү чагаалар-
дын тема аайы-биле алыр бол-
за, чоңуң садыг хандыр-
газы, чурттага-коммунал,
амыдырал хандырла тала-
зы-биле шүгүмчүлөдү 315
чага келген. Ол ышаш
ажыл-агы адырларынын аай-
биле социал айтырмалар,
корум-чүрүм үрөшкөннөри,
нем-херек үүгедешкөннөри,
культура амдыралы,
кадык камгалап айтырмалары
дүйнө аайыш темалары
чагаалар база арбын. Көдөз
ажыл-агы экономикалык
болгаш көдөзүн социал ай-
тырмаларын темаларына
— 102, улестир, транспорт,
тудат айтырмаларына — 117,
культура амдыралына ха-
маарыштыр — 88 шүгүмчү-
лөдү чага келген иштин айт-
каалы.

Чагааларнын утка-шыма-
ры барымдаалап турган,
солунга чырылып келген. Со-
луңга 400 ажыг шүгүмчүлө-
дү чага парлаттыган. Чы-
рыкче үнөмдө, парлаттымаан
шүгүмчүлөдү чагааларнын
дыка хоюн редакция хама-
арышкан албан чөлдөрүнчө,
органзапаларке шүгүмчүлө-
дү сыйраткан, харызын ал ту-
рар.

Ынчангаш солунга парлат-
тыганын 65 материалды, пар-
латтымаан 84 чагаын ха-
маарышкан чөлдөрүнчө ре-
дакция шүгүмчүлөдү, Аңа че-
рерден 135 харымы алдыган.

Партия, совет органдар,
албан чөлдөрү, органзапалар
редакциядан шүгүмчүлө-
дү чөлдөргө колдууда хары-
маалар.

Ынчалза-да харызын үе-
нинде берейн бар чамдык
таарыштыралар чок эвес.

СЭПН Бий-Хем районунун
чиркы секретары Ю. А.
Чыгачаев, райууском дарга-
зы Д. Х. Монгуш ийи чүгүлө
харымы берген. «Саян» со-
вхозтун девискеринде Ленин-
ка суурда бажың-балгат не-
мешпес, кагдынган өзөңкөргөй
болу берген, чурттакачалар
оон коюп чоруп турар ду-
гайында бижиттинген. Солуңга
парлаттымаан база бир
чагада (август 25-26-да,
1989 чыл) «Өн» совхозтун
Тараг салбырнын эргелекчи
Н. И. Наместевтин каржы
ажы-чанын дугайында
хомудал келген. Районун
уауртучулары-биле ре-
дакциядан телефон дамчыштыр
сагындыралар база турган.
Ажыл-агыны коткут-
көдөш өспөстөн бичи суур-
ларын дугайын (Кызыл-
Арыг, Хорн-Даг, Сесерлук
болгаш оон-даа өскө) «Шын»
солунга чырылып келген.

1989 чылдын ноябрь 16-да
«Шыңга» «Уауртун башка-
рар туржук» деп (автору
6 ийи ат салган) «Шын»
Хову-Асында № 28 авто-
заправка станциянын эргелекчи
Н. А. Хамидуллинанын
ажылынын дугайында
чидиг шүгүмчүлөдү
чүгүлө нефтеродуктулар-
биле хандырла талазы-биле
будурулге каттымышыны
чигинде директор
И. В. Ситнигинин дирек-
торы. Оон салгырып көчкөн
албын саалатан. Ук чүдү
солунга парлаттыган соон-
да, декабрьда хомудал база
када келген.

ӨӨРЕНИРИНГЕ, ЧҮРТТААРЫНГА ШАПТЫКТЫГ

Этти хундүлүк редакция
Барнаул хоорайың бөлүк
Студенттери бижил олур
бис.

«Шын» солунга ноябрь
19-та парлаттыган «Өөде-
жоттарымыз чөлдө амдыра-
лас» деп чүдүлү чүдүлү-
дүлү, детин номчулдуус.
Ында бижиттинген болуш-
кунар бистин хоораймыска
база болган. Студенти-
лер чангыс хоорайды кы-
мын, кайда өөренип тура-
рын шүгүлө билдир.

Дыңнап турарымыска Ты-
вадан тоянчы оолдар кел-
ген деп чугаа үнгөн. Баш-
тай бузгүрес улус бис.
Оон шын болган. Чашты-
нып чоруп турарлар, Ты-
вага нем-херек үүгедеш,
оорук кылгаш-ла, дөшү чө-
рүп турар улус боор деп
бодаар бис.

Ындыг оолдарнын чогум
чөлдө кийр бижиткен су-
музунда, суурунда, өөре-
нип, акылдан турган ор-
ганизациямында дааныс-
сар-ла чүве ийиан.

Моон ал көөргө, милиция
органдарынын, паспорт сол-
дарынын, партия болгаш
комсомол органиациялары
нын талазында сула бол-
гаш тоомчо чок ажылы-
шкан. Ала-иениң улут бу-
рууздур. Олар ажы-те-
лүндү кижиздилген дөш
дөрт харымылар апаар.
Огулунун кайда, чүрү кан-

чал чоруп турарын ала-
иениң коюп эни билер
журдук. Өөренип бис дөш
чорупкаш, ала-иениң меге-
лдеп, өөренип турар боор,
олардан ашка-көпөк чорут-
туруп ал турары чаданас.
Ынчангаш, хундүлүк ада-
иелер, бистин Тывамыска
кем-херек үүгедешкөннө-
нөри көүдөзүн шүгүлө эни
билер болгай силер. Кийи
буруу тээрэн оолдарын
база уругларын кайда, чү-
рү калчп турарын тода-
радып, өөренип турар чө-
лдөрүнчө денанары, дис-
ректорлары-биле бижит
харылааган тудуп, бот-
боттарымыска кичөгейлиг
болуп көрөлишкен. Дарга
энес, а ботундун, бо шак-
тан эзелет шүгүлө демсе-
жип көрөлишкен.

Кайда-да өөрөмөйи,
ажылдабайн турар, мегечи,
оор, тоянчы тыва оолдар
хоорайлар незин, улустар
коргудуп, студент оолдар
көүдүлү алгаш, арага-
ла, оларга арага саттырып
ижип, оон зорилп алгаш
өбөжөңгөйлер незин тыва
студент уругларын өрө-
лөрүнчө тып чораш, оларын
бастып, күштө турары
коргучуг. Новосибирск
хоорайың студенттери
олардан коргаш, хунда
кватирелер хөлдөйлөп
чурттап турар апатан.

«Чангыс чер-чурттуг»

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «МЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «МЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң
өмүзүздөндөн шаңнаары
болза:

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН
Чеди уругу болгаш
болгаш кижизиктен неин
«Иениң алдары» орденниң
III чөргөзи-биле
Гайрыскал Уузмаа Гри-
бовнына — «Бай-Тай» со-
вхозтун ажылчыны.

Беш уругу болгаш
болгаш кижизиктен неин
«Иениң алдары» орденниң
III чөргөзи-биле
Донгак Галина Хур-Базыр-
овна — улус депутаттарынын
Шуй көдөз Советиниң күс-
комунуң ажылчыны.

Саян Дарыя Күжүт-
овна — «Бай-Тай» совхозтун
секретары-мамчызы.

Херек Долгатаева Шагыр-
овна — «Мурнакчы» совхоз-
тун ажылчыны.

Чүдүм-оол Чечек Доржу-
ева — Бай-Тай ортумак
школанынын башкысы.

Шокулач Шолбамаа Мо-
чекочкина — Бай-Тай ортумак
школанынын интернадында
аялы.

**БАРЫН-ХЕМЧИК
РАЙОНДАН**
Чеди уругу болгаш
болгаш кижизиктен неин
«Иениң алдары» орденниң
III чөргөзи-биле
Чамыя Светлана Сары-
ларова — Ак-Довурак хоорайы
бажың ээзи.

Алды уругу болгаш
болгаш кижизиктен неин
«Иениң алдары» орденниң II
чөргөзи-биле
Бүрөй Светлана Ооржак-
овна — «Барын» совхоз-
тун ажылчыны.

Майгыраза — Светлана
Донгушова — Аягы
суурда фельдшер-акушер
пунктуунда санитарка.

Сарылар Дүлдү Оол-
ковна — «Хемчик» совхоз-
тун саначысы.

Седен Сот Роза Сары-
ларова — «Хемчик» сов-
хозтун ажылчыны.

Беш уругу болгаш
болгаш кижизиктен неин
«Иениң алдары» орденниң
III чөргөзи-биле
Канчир-оол Лидия Де-
мирлова — Асы-Барлык
суурда бажың ээзи.

Күжүгө Тамара Алдын-
куяковна — Хөлдөңгө суур-
да бажың ээзи.

Садым Маным Иргитов-
на — «Тыва даг-дугу» ком-
бинаттын фабриказынын
ажылчыны.

**ЧӨӨ-ХЕМЧИК
РАЙОНДАН**
Сес уругу болгаш
болгаш кижизиктен неин
«Иениң алдары» орденниң
II чөргөзи-биле
Сат Шың-Саар Омбае-
ва — «Чыраа-Бажы» со-
вхозтун ажылчыны.

Ховалды Раиса Серге-
евна — Чадаана хоорайы
№ 4 аптеказынын
ажылчыны.

Алды уругу болгаш
болгаш кижизиктен неин
«Иениң алдары» орденниң
II чөргөзи-биле
Монгуш Эмермаа Сулу-
ева — «Чыраа-Бажы» со-
вхозтун ажылчыны.

Ондар Зинаида Доржу-
ева — районун топ ам-
негезиниң санитаркасы.

Ооржак Лидия Намчал-
Доржуева — улус депутат-
тарынын Чыргакы көдө-

БҮГҮ ЧҮВЕ ЧЫРЫЙ БЕРГЕН

Чагаамың эгезинге бодум
дугайы бичи бижиксе-
дим. Чөлдө бо налымын
иштиңде (ам 35 харым
мен) солун, сеткүлге чы-
гыс-даа чүве бижир бер-
бөм мен. Ынчангаш бо
материалды бижирини
бир-ле онзагай болушкун
албадым.

Силерден аржак улусу-
биле дилеп, бузуролур
мен. Мээң бо чагаамы
«Шын» солунга парлап
үдүрүп бээриниң база кет-
пал дилээр-дир мен.

Мээң азамын Балчир
Бүзүевова Сарылар дээр.
Ол школа шүгүмчүлөдү
аштыкчал, 1950 чылдан
эзелет ам бо хүнгерге че-
дир, пенсиякче үе берген-
да болза, ажылдан артиш-
шан.

Бо эрткен 1989 чылдын
октябрь төңүзүндөн эгел-
деп азамың карактары
көүдөштөп, уругларымга
четтир аларган. Ак-Дову-
рак хоорайың карак э-
чизинге, баарымыска чы-
кагай анык эмчи Влади-
мир Килин хундүлүк. Хөй-
ле эмчилер эртер
бижитер бичи берди. Ол
эмчилерин эрттирде Бар-
лык суурдан Ак-Довурак
хоорай аразына элээн каш
хоонуктар иштиңде четтир-
чип тургаш, эрттирп ал-
гаш кээривиске, Кызыл
хоорайың чыда эмчилер
карак эмгелтеңгиче кести-
рери-биле бижик кылп

ДУЗАЛААРЫНГА ИДЕГЕДИВИС

«Шыңга» декабрь 30-де
парлаттыган «Номчукчулар
ның кичөгөйлөгөн» деп чү-
гүлө номчаш, бистин Кызыл-
Арыг суурун чурттакачалар
ның дилээни-биле бо
чүдүлү редакциякче бижиксе
аргам чок болду. «Шын» со-
луңда парлап материалдар-
дык номчулуп хун бурдө
озал чок номчулп танышкун
турзунар дөш солунуң
ажылдакчылары сагыш са-
лын турар-дур деп билдинис.
Шыңга-ла, ийи-бээр чер чө-
рөн ижилерге (чагылгалык,
чагыла чок-да), «Союзле-
чатын» кинофильминде са-
дар солундарын тиражы
көүдөштөн дыка элтиг бо-
луп маргыш чок. Чангыс
хүн бенин кийи солун номчу-
п баарга, делегейде, чурт-
та, республикада хайышы-
кыны чурттагалдан, бо-
лушкундардан дыка чыдып
наарын бистин суурун чурт-
такачалар каш-наш чылдар-
да улаштыр көрүп, билп
келдивис. Чүгө дөргө Кы-
зыл-Арыгыска почта чөлдөрү
үзүктелешкенин чөлдөр
турар. Декабрь 28, 29,
30-дүн солунарын база
ошалай алдымыс. Мынчаар
бөдүү-биле ошалай келген
солунары, журналдары
номчун таныжарына дыка
үр үе негеттир боор-дур.

Почта чөлдөрүн ийи
күтүрмн хурал-суугааларга
чугаалайып, депутаттарга
чагып кылп, чөгөл төкөн
айтырмысы ол. Ол дугайы
район солуну «Красное зна-
мя» база бижип турдуусу.
Ынчалза-да кандыг-да түң-
чөл чок. Харың-даа чамдык
почта келбестей бээр,
бистин почтамыс Вячеслав
Санаа машина доуп баткан.
Балгашыдан хөй удаа экиеп
келген. Ол келген почтамы
суур балгашы тардыр тур-
гаш, Балгашы бадым, уе-
шагын чидирп турарын
районун харылаа белдирини
ның ажылдакчылары кайып
билер. Ылангай ССРЭ-нин
улус депутаттарынын ийи
сөздөин эртин турганда,
РСФСР-нин, Тыва АССР-
нин, чер-чер Советтериниң
улус депутаттарына кан-
данаттары депшидип турган
үелдер, амгы соңгудалар
мурнунуң белгелдер чоруп
турарда бүгү чуртта болуш-
кундардан чыдып каап турар
бис.

Чаа 1990 чылда бистин
суурге солун, сеткүл чөлдөрү
ригенин үзүктөл чок болду-
рунган «Шын» солун дөш-
тиг дуаның чөлдөрү дөш-
тиг илгезивис.

Мижит-оол АНБЫЗАН.

КАЙДА СЕН, АВАЙ?

Аваамы Тамара Федоро-
ва Баджың дээр. Ол бис-
терге, «Ынчалгаш, уру-
ларым» — диген чүве, Оон
ыттаваан бис. Бистин аш-
тал, түрөп чорурүвүстү
Тоюнуну чоң билер.

Бистерин авамыс Улагу-
Хемче апаарга, таарышкыр.
Бис оон авамыс алган.
Ам дөртөлгөн авамыска тур
бис. Аваамыс биске экиеп

ТАТЬЯНА МОНГУШ, БАРЫН-ХЕМЧИК РАЙОН.

ДУВААРЫНГА ИДЕГЕДИВИС

«Шыңга» декабрь 30-де
парлаттыган «Номчукчулар
ның кичөгөйлөгөн» деп чү-
гүлө номчаш, бистин Кызыл-
Арыг суурун чурттакачалар
ның дилээни-биле бо
чүдүлү редакциякче бижиксе
аргам чок болду. «Шын» со-
луңда парлап материалдар-
дык номчулуп хун бурдө
озал чок номчулп танышкун
турзунар дөш солунуң
ажылдакчылары сагыш са-
лын турар-дур деп билдинис.
Шыңга-ла, ийи-бээр чер чө-
рөн ижилерге (чагылгалык,
чагыла чок-да), «Союзле-
чатын» кинофильминде са-
дар солундарын тиражы
көүдөштөн дыка элтиг бо-
луп маргыш чок. Чангыс
хүн бенин кийи солун номчу-
п баарга, делегейде, чурт-
та, республикада хайышы-
кыны чурттагалдан, бо-
лушкундардан дыка чыдып
наарын бистин суурун чурт-
такачалар каш-наш чылдар-
да улаштыр көрүп, билп
келдивис. Чүгө дөргө Кы-
зыл-Арыгыска почта чөлдөрү
үзүктелешкенин чөлдөр
турар. Декабрь 28, 29,
30-дүн солунарын база
ошалай алдымыс. Мынчаар
бөдүү-биле ошалай келген
солунары, журналдары
номчун таныжарына дыка
үр үе негеттир боор-дур.

Почта чөлдөрүн ийи
күтүрмн хурал-суугааларга
чугаалайып, депутаттарга
чагып кылп, чөгөл төкөн
айтырмысы ол. Ол дугайы
район солуну «Красное зна-
мя» база бижип турдуусу.
Ынчалза-да кандыг-да түң-
чөл чок. Харың-даа чамдык
почта келбестей бээр,
бистин почтамыс Вячеслав
Санаа машина доуп баткан.
Балгашыдан хөй удаа экиеп
келген. Ол келген почтамы
суур балгашы тардыр тур-
гаш, Балгашы бадым, уе-
шагын чидирп турарын
районун харылаа белдирини
ның ажылдакчылары кайып
билер. Ылангай ССРЭ-нин
улус депутаттарынын ийи
сөздөин эртин турганда,
РСФСР-нин, Тыва АССР-
нин, чер-чер Советтериниң
улус депутаттарына кан-
данаттары депшидип турган
үелдер, амгы соңгудалар
мурнунуң белгелдер чоруп
турарда бүгү чуртта болуш-
кундардан чыдып каап турар
бис.

Чаа 1990 чылда бистин
суурге солун, сеткүл чөлдөрү
ригенин үзүктөл чок болду-
рунган «Шын» солун дөш-
тиг дуаның чөлдөрү дөш-
тиг илгезивис.

Мижит-оол АНБЫЗАН.

ЧАРТЫН АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

Өвүр районун «Ак-Чы-
раа» совхозтун тову Ам-
дывтин суурда чыл келген
тудум аныктарын саны
немежин турар. Олар ажыл-
агыйнын лизы-буур адыр-
ларында ажылдап чорур-
лар.

Аян-оол Түлүш, Хөлдүк
Ооржак, Эртинге Кыр-
гыс, Буян Ооржак, Ари-
дий Доржу, Суежик Мон-

ЧАРТЫН АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

Өвүр районун «Ак-Чы-
раа» совхозтун тову Ам-
дывтин суурда чыл келген
тудум аныктарын саны
немежин турар. Олар ажыл-
агыйнын лизы-буур адыр-
ларында ажылдап чорур-
лар.

Аян-оол Түлүш, Хөлдүк
Ооржак, Эртинге Кыр-
гыс, Буян Ооржак, Ари-
дий Доржу, Суежик Мон-

ЧАРТЫН АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

Өвүр районун «Ак-Чы-
раа» совхозтун тову Ам-
дывтин суурда чыл келген
тудум аныктарын саны
немежин турар. Олар ажыл-
агыйнын лизы-буур адыр-
ларында ажылдап чорур-
лар.

Аян-оол Түлүш, Хөлдүк
Ооржак, Эртинге Кыр-
гыс, Буян Ооржак, Ари-
дий Доржу, Суежик Мон-

Дүвүрениң медээ

ЧҮНҮ БОДАП ТУРАРЫ БИЛДИНМЕС

Дөңгө атык мал ажыл-
агыйыг совхоз Эрнин район-
тун төүндөн 3 километр че-
де турар. Ук совхозтун Се-
бир-Акс суу-бараан ферма-
зында байдалын дугайында
манжа чугалакчалык.

Ферма 30 ажык чыл бурун-
гаар туттунган болгаш оон
кажаларын үе база болуш-
туң болушкунунары үрөп
каалды. Иск болгаш быза
кажаларын 2 чыл бурунгаар
чаартыры-биле ашка-көпөк
үндүлүг турган. Ынчалза-да
материал чогулдан ажал-
дым чылдан чыдае кыл-
дым чылдан келген. Ынчан-
гаш мал эри, электин
чырып орта жынаса, септелге
кылдынган кажаларыда тур-
ар. Саалда аппараттарын
кажаа иштиңде тургулаан.

Ферманың 148 баш саяр
мекчтеринин кыш оларын
ыскада болгаш Эрнин суурун
чурттакачаларынын аяктери
тоймап казакан. Быза хөй
иниетти тургузу амыраары
барык-ла болдуумас. Ажы-
агыймы эвес чоруктун түң-
нелинде ферманын девискер-
инде онаттыгнан цемент
чыда-мында хөй-биле даш-
тадыр кадык кадан чыдар.
Ферманын мөңгү дүвүр-
лөп байдалын көнүп турар-
ла, оон эргелешкени Н. С. Хулер,
совхозтун инженер-механиги
Э. Имам, партокм секретары
Э. Имам болгаш совхозтун
уауртучузу Р. Д. Күжүжал
олар чүрү бодап турары бил-
демес.

Таш-оол КУНГА.

Бухарест

Румыниянын
наймыскалыгы «Универси-
тет» фуп радио букурешти
деп чаа радиостанция ажыл-
дап эгелеш. Ону Румын на-
рыскалыгы университет
студенттеринин лигазы ор-
ганизаптаан. Чаа станция
чангыс-даа политиктиг пар-
тияга хамаарышпас. Эрже-
жок чугаала дериглерия
Франциядан алган. Чурттуң
бүтү студенттери, профес-
сел органиациялары бол-
гаш политиктиг партиялар
ажылаар кылдыр чаа ра-
диостанцияны ажыткан деп
диганың даргазы чугаалаан.

Белград

Тираниянын
Албаниянын наймыскалыгы
бүрү-чүрүмүнү уаур хол-
дөшкөннөргө хамаарыштыр

Панам

АКШ-тын
чоокта чаа чөспөитиг хал-
даашкынынын үезинде бер-
дөшкөннөргө таварышкан
Панамга кандыг-даа дуза-
ламчыны көргүзүрине ийи
ти рынок чурттары белед
деп, Италиянын Панамда
элчини Эцио Монтано Е-
вропанын экономиктиг инти-
лежилеринин өмүзүндөн
күргүзүлүшүн өмүзүндөн
медетлеп, Панаманын ийи
оралкыч президентини
болгаш пландашкың база
экономикиг политика ми-
нистри Гильермо Форд-биле
оо жуурашкан. Германиянын
Федеративтик Республиказы
нын, Англиянын, Франциянын
дипломаттыг төлөө чөлдөрү
баштырны ужура-

София

Эрн бүрү-чүрүмүн
ның каржы кемчелеринин
түңнелинде ажылы чоңуну
конституция эргелерин
үрөң турган. Ук эргелерин
катан тургузарынын, ханды-
рарынын сорулгаларын на-
ционал айтырчы талазы-биле
хөй-ниги чөүлөлийин ху-

Панам

АКШ-тын
чоокта чаа чөспөитиг хал-
даашкынынын үезинде бер-
дөшкөннөргө таварышкан
Панамга кандыг-даа дуза-
ламчыны көргүзүрине ийи
ти рынок чурттары белед
деп, Италиянын Панамда
элчини Эцио Монтано Е-
вропанын экономиктиг инти-
лежилеринин өмүзүндөн
күргүзүлүшүн өмүзүндөн
медетлеп, Панаманын ийи
оралкыч президентини
болгаш пландашкың база
экономикиг политика ми-
нистри Гильермо Форд-биле
оо жуурашкан. Германиянын
Федеративтик Республиказы
нын, Англиянын, Франциянын
дипломаттыг төлөө чөлдөрү
баштырны ужура-

София

Эрн бүрү-чүрүмүн
ның каржы кемчелеринин
түңнелинде ажылы чоңуну
конституция эргелерин
үрөң турган. Ук эргелерин
катан тургузарынын, ханды-
рарынын сорулгаларын на-
ционал айтырчы талазы-биле
хөй-ниги чөүлөлийин ху-

ШЫН

Язы-бүрү медээлер

ААС-КЕЖИКТИГ БИЛЕТТЕР ЭЭЛЕРИ

Совет кыялдарда республикага спортту лотереянын ойнашканын эрттирген...

Бир дугар тиражык ойнашканында кызыл хоорай ич курткачмыр Орлан Ооржак чаа маранын 21412 «Москвич» чык машинаны ойнады...

Декабрь 26-да ийн дугар ойнашканын телевизорун ийн дугар программасына ойнады эрттиривис...

Моон-биле чергелештир чамдык кижилерге индыг ааскеши таварышпай барганы бидингир...

Алт чамдык бууныг дээр. Бо азыралдык чамдык спортту лотереянын ойнашканын кызыл база планна...

Профвеледлерини эки тура куш-култура болгаш спорт индигалиниг Тыва область човүлелиниг дарганын оралгычы.

ЭРЕСТИГ БОЛГАНАР

Эртен чамдык декабрьда «Тээли» совхозтуң Эдер-Куйга кедерчилер Иргит Суге-Маадир, Кара Дарга, Карим Чудук, Байыр-оол Иргит оларын бажырынга...

Ажыл-ижинге кызымаккай чоруу дээр. күрүенин хой түндүг оңчу-хоренгизин оттан камгалап алганы дээр...

Нина ХЕРТЕК. Бай-Тайгада өрт-камгалап кидизиниң улуг инспектору, милициянын лейтенанты.

КУДАЛАЖЫРЫ

Бай-Тал суурунуң көдөз Култура бажычыга кижини шыгырт болган. Суурга херезинен човүлели болган күбү амылдангачылар база суурга Монгол атыг агит-кампанияны организастан көзүңнү солун болган...

Бизда ирак черден арт-сын ажылдар кыста айтырып келген адие, кудаларын Йерөөл сөзүн, дугуржуглазын база кыста апарып берип, куда дугуржу турда, ийн тала кудаларын хомей, сыгылып, кызык алып, аят чаарыптыр...

Ала-өбөлгөнүнүн чагай чачычылары, буунинг аял-херөө өшпөс, сокканас болган ам-даа уламчылар. Ону сангып, амыяктарга дамчыдыр бистин хулаагымын.

Татьяна БАРЫС-ООЛ. Бай-Тал суур. Бай-Тайга район.

ТЫВА ДЫЛДЫҢ ШИНЧИЛЕКЧИЗИ

Бо чайын тыва бижиктин чыл сон дөмдөгел эртерер бис. Тыва бижикти нестердер ону улам сайырадыр, чонун бижик-билит болдулар талазы-биле улуг ажылды школаларга, өөредилге болгаш артем-шичилел черлеринге ажалдан чораш кижилер кылган. Оларын аттарган, ажыл-херектерин чо, кылагы аныктар, билди алган турары чугула. Билдинг кижилерин иштинден эч ачы-харьяалыктарын бирээзин, ге Монгуш Допчунович Биче-оол хамаарыны.

«СУТ-ХӨЛ-ХЕРЭЭ»

Архив материалдарының бадыткалы

(Төнтүзү, Эгези №№ 283, 288, 290, 292, 294, 300, 11 «Шында»).

«Сут-Хөл херээ» канчаар болганын арива материалдарында үндөйлөп бизден кыска оңертк моон-биле доозуп тур бис.

Мында бижиктинг чуулду ол үеде Тыва автономнуң областын, Сут-Хөл районун ажылчы чону, бистер дынкан, билди турган бис бе? Ине, дынкан билди турган бис. Бидиң-даа болза, ол херектин шынынын азы мегезиниң дугайында чагыс өсө-лаа чуугаалар арге кымга-даа чон турган. МГБ-нин область эрелелиниң ажылдачылары богарының кара туралы-биле когадал алганы «тулгедилерин» буруу чок кижилерге оонап, оларын хонтап, нугудан бужар бак «Сут-Хөл херээнин» үжүжини ССРЭ-нин Прокуратуразының болгаш ССРЭ-нин Иштиң херектер министрствозунун бригада, эы буза шапкап. Бичангаш ол херек төнчүзү салган.

Бо херекке буруудаттыр-гаш, шинтири турган, амы үеде чагай адын хойду бузуар эгиттиргенеринг дамычы:

АГБАН Анатолий Шулапович, 1914 чылда Барыш-Хемчик кожуунун Алыгата сумузуңун Сут-Хөл районун ады араттын өг-булениң төртүтүнген, СЭКП кежигүнү. Дооспаан дээди эртемниң, Өг-булениң (5 уругут), СЭКП Сут-Хөл райкомунун бирги секретарына ажалдан турган.

ЧОТПА Ондар Уркуаевич, 1916 чылда Сут-Хөл кожуунун Алдан-Маадир сумузуңун Анка арат кижиниң өг-булениң төртүтүнген, Бижикти бичин билдир. Сут-Хөл кожуунун Ижидан атыг колхозка ажалдан турган.

Сут-Хөл херээ канчаар болганын арива материалдарында үндөйлөп бизден кыска оңертк моон-биле доозуп тур бис.

Беш катан үгөн «Тыва дыл» деп номнарыга салдылар чедирге. Монгуш Допчунович улус өөредилгениң шугуу-биле кылган ажылдык бедиң үнөзөп, ону РСФСР-нин Чырдыкынын министрствозу Н. Д. Ушникский медалы-биле шаңнап, айна РСФСР-ниң школарыны алдарыг башкы деп күндүгү атты тывыскап. М. Д. Биче-оол Кызылдын башкы учалышынин сургуулары хергелээр-кылдыр бижиттинген «Тыва дыл» деп ному ба-за кылдышкан. Ол ном ам-даа парлаттынмаан.

1958 чылдан агаалып, барык 30 чыл дургузунда М. Д. Биче-оол Тыванын эртем-шичилел институтуна ажалдан келген. Херек ир-ында институттун ажалына ол оон мурунда-ла киржин агаалып, Монгуш Допчу-нович тыва орфография (шын бижиле), пунктуация, лексикография (словаарлар тургузуп) болгаш чутта културанын талазы-биле дыка хой ажылды кылган. Ол Москвага парлаттыгач орус-тыва ийн (1952, 1980 ч.) болгаш тыва-орус ийн (1955, 1968 ч.) словарларын, ол ишкан Кызылга үгөн юдээ ажал-агыг терминерин орус-тыва словаары (1979 ч.), тыва дыл-орфографияг словаары (1987 ч.) деп номнары тургузуп аидекейлиг кир-ири авторларын бирээ, эи болган. М. Д. Биче-оол— бижин демдектерин салыры-ны «Тыва пунтуация» дед дурмуериниң автору. Оң ол ному «Тыва орфография болгаш пунктуация (1986 ч.) деп чымылда буруну-биле кирген. Тыва орфография-нын берге айтырларынын бирээ— нарын сөстерин бижирин дугайында чуулду М. Д. Биче-оол орус дыл кырынга (1977 ч.) парлан үндүрген.

Тыва бижиктин туруп келгенин төөгүзүңде «Тыва чутта културалы» деп чагыс-ла ном үгөн. Ону ба-за М. Д. Биче-оол бижэн. Эртен күзүн Кызылга болган эртем-практик конференцияга ол ному катан үндүр дугайында чоттуг сандар дугайы турган. Шынал-ла, ол ному чаартып үндүрери чутта.

М. Д. Биче-оол инсти-тутна элээр үр үеде тыва дылдың тайылбырыг словаарынын картоназын белетээр бөлүккө ажалдан турган. Оон арттырып наан материалдары тыва дылдың баштайгы тайылбырыг словаарын тургузар база болуп болган моон сонгаар өске-да шичилелдерге ажалдан-гаш.

Хөл районуң Ижидан атыг колхозка ажалдан турган. БАЗЫР Ооржак Шырапович, 1926 чылда Барыш-Хемчик кожуунун Шен-Хөз сумузуңа ады араттын өг-булениң төртүтүнген, ВКП(б) кежигүнү. Өг-булениң (бир оолдуг), орту-мак тускай эртемниң, Сут-Хөл районун адыг колхозтун дарганына ажалдан турган.

ДУКУР Ондар Балыкович, 1903 чылда Сут-Хөл кожуунун Холчүктүг сумузуңа төртүтүнген, Бижикти бичин билдир. Өг-булениң (4 уругут), «Сталинч орус» колхозка ажалдан турган.

МОНГУШ Очур Совакиевич, 1909 чылда Сут-Хөл кожуунун Кара-Чырага ады араттын өг-булениң төртүтүнген, ВКП(б) кежигүнү. Өг-булениң (5 уругут), Киров атыг колхозтуң дарганына ажалдан турган.

МОНГУШ Анай-оол Дүлүшевич, 1922 чылда Сут-Хөл кожуунун Хор-Тайга сумузуңа төртүтүнген. Дооспаан ортумак эртемниң, өг-булениң (3 уругут), Сут-Хөл районуң Киров атыг колхозка зооветеринар эрелекчизи турган.

ЭМЕР-САРЫГ Күжүгет Кара-хунаевич, 1921 чылда Чөөн-Хемчик кожуунун Ха-Ираранга ады араттын өг-булениң төртүтүнген, дооспаан дээди эртемниң, ВКП(б) кежигүнү. Өг-булениң (2 уругут), ВКП(б) Сут-Хөл райкомунун бирги секретарына болгаш Кызыл-Маяканы МТС-инин директорунун политика талазы-биле оралачынына ажалдан турган.

СЕРИН-ООЛ Сарыгал Шодук-оолович, 1921 чылда Чөөн-Хемчик кожуунун Кызыл-Шанчыгата ады араттын өг-булениң төртүтүнген, Өг-булениң (3 уругут), ВКП(б) кежигүнү. Ортумак эртемниң, Сут-Хөл районуң прокуроруна ажалдан турган.

КУДЕРЕК Ондар Чаңгаа, 1896 чылда Сут-Хөл кожуунун Кызыл-Тайга сумузуңа төртүтүнген, ВКП(б) кежигүнү. Бижикти бичин билдир. Өг-булениң (бир оолдуг), Киров атыг колхозтун жууңуң Сут-Хөл сумузуңа бай кижиниң өг-булениң төртүтүнген, ВКП(б) кежигүнү. Бижикти бичин билдир. Өг-булениң (2 уругут), Сут-Хөл районуң Киров атыг колхозтун таргаа складын эрелекчизи ажалдан турган.

КУДЕРЕК Ондар Чаңгаа, 1896 чылда Сут-Хөл кожуунун Кызыл-Тайга сумузуңа төртүтүнген, ВКП(б) кежигүнү. Бижикти бичин билдир. Өг-булениң (бир оолдуг), Киров атыг колхозтун жууңуң Сут-Хөл сумузуңа бай кижиниң өг-булениң төртүтүнген, ВКП(б) кежигүнү. Бижикти бичин билдир. Өг-булениң (2 уругут), Сут-Хөл районуң Киров атыг колхозтун таргаа складын эрелекчизи ажалдан турган.

МОНГУШ Кертин-оол Барзан, 1919 чылда Сут-Хөл кожуунун Сут-Хөл сумузуңа төртүтүнген, Өг-булениң (бир оолдуг), Киров атыг колхозтун дарганына ажалдан турган.

ЧАНЧЫП Ондар Чаңгаа, 1902 чылда Сут-Хөл кожуунун Сут-Хөл сумузуңа төртүтүнген, ВКП(б) кежигүнү. Өг-булениң (3 уругут), Сут-Хөл районуң Киров атыг колхозка зооветеринар эрелекчизи турган.

ЭМЕР-САРЫГ Күжүгет Кара-хунаевич, 1921 чылда Чөөн-Хемчик кожуунун Ха-Ираранга ады араттын өг-булениң төртүтүнген, дооспаан дээди эртемниң, ВКП(б) кежигүнү. Өг-булениң (2 уругут), ВКП(б) Сут-Хөл райкомунун бирги секретарына болгаш Кызыл-Маяканы МТС-инин директорунун политика талазы-биле оралачынына ажалдан турган.

СЕРИН-ООЛ Сарыгал Шодук-оолович, 1921 чылда Чөөн-Хемчик кожуунун Кызыл-Шанчыгата ады араттын өг-булениң төртүтүнген, Өг-булениң (3 уругут), ВКП(б) кежигүнү. Ортумак эртемниң, Сут-Хөл районуң прокуроруна ажалдан турган.

Тыва дылдың суралгыг шичилелчилери А. А. Пальмбах болгаш Ф. Г. Исхаков-биле нады устуг класстарын баштайгы тыва дыл номнарын бижэн. Ол кады ажалдамыга айна чаатай салдар чедирге чыгынын чок.

Монгуш Допчуновичин парлаттыгач ажалдары чыда-да боттарың үнесин айдирбас. Олар аде тургусту-нушкунуңуң сургаларына дүшүрт национал «культу-ры, улус өөредилгени, тө-рөөн дылды сайырадыры-ны» херөгө баран болуп турар болган моон сонгаар-да бараан болуп.

М. Д. Биче-оол мога-шыл-лаг билбес амылдар, боду-лун ишин алган тускай эр-теминге даякк бердинге, аяк сеткилдиге, өг-булениңе, ажал-тулуге, кады ажалдан турган улуг биче ай-өрүг-те элтиг-ээдек, ажал-то-туг-томааның башкы эр-темен болгаш коммунист чораны.

Доруг-оол МОНГУШ Тываның дыл, литерату-ра болгаш төөгүнүн эртем-шичилел инсти-тутуңун директоруңуң оралачымы.

1941 чылдан 1948 чылга чедир ВЛКСМ Тес-Хем, То-жу райкомнарынның кидиз эрелекчилеринге, секрет-рына ажалдан чораш мен. Бо чылдан Ада-туртуг Улуг дамылдың кады-дошкун, Тывага совет эге-чиги-татыл тургустууганынын баш-тыг чылдары, ачыгач ажал-иң берге, эңне ха-мысгалдыг үе турган. Ылаңгыа комсомолуларын-ың амыл-этемни күш-ажыгы, коммунист, интернационал-чы, патриотук мөзү-шыйар кыжи-индигениң улуг са-гышты салма келгенине түне-диледе ишти херекке Тес-Хем, Току районнары-нда анык ишчилер биче эвес түш-күмчү күлүн сикерген. Айна мезгилде хууда күш-ажылчы улугуң биди-биле «Чөөн-Хемчик», «Хөндү-дүк» «Демдээ» өлчө-бө-лө шире-тти.

Хемчик кожуунун Шени сумузуңа ады араттын өг-булениң төртүтүнген, ВКП(б) кежигүнү. Өг-булениң (2 уругут), Дооспаан дээди эртемниң, ВКП(б) Сут-Хөл райкомунун секретарына ажалдан турган.

КАКПАНАК Төгүс Чөб-оолович, 1911 чылда Сут-Хөл кожуунун Кызыл-Тайга сумузуңа ады араттын өг-булениң төртүтүнген, ВКП(б) кежигүнү. Өг-булениң (6 уругут) база 6 өкүс уругул азырап турган). Ортумак эртемниң, Ижидан атыг колхозтун дарганы турган.

ОЛАКАП Семён Балыкович, 1918 чылда Чөөн-Хемчик кожуунун Шени сумузуңа ады араттын өг-булениң төртүтүнген, ВКП(б) кежигүнү. Өг-булениң (3 уругут), Дооспаан дээди эртемниң, Сут-Хөл МТС-инин директору-нун политика талазы-биле оралачынына ажалдан турган.

ЧУЛДУМ Василий Серенович, 1917 чылда Барыш-Хемчик кожуунун Кара-Хөл сумузуңа ады араттын өг-булениң төртүтүнген, ВКП(б) кежигүнү. Өг-булениң (4 уругут), Орту-мак эртемниң, Сут-Хөл рай-кусукомунун дарганына ажалдан турган.

Тыва АССР-иниң Кургун ийн ажал чок чорук кол-лекциниң улуг тургузулары, СЭКП Тыва обкомунун пар-тия архивиниң ажалдакчы-ларына «Сут-Хөл херээнин» дугайында материалды со-дунга үндүрениң белетээр-ринге документалары сайы-ры, өөрини көөрүңе улуг дуу-дун чедиргени дээр өөрүч четтиргенинги иле-реттинис.

Олауш ИРГИТ. Юрист.

Дандар-оол САРЫКАП. Чогаалыч.

Таан-оол ХЕРТЕК. («Шынык» тускай корп.).

Роман ОЧУР-ООЛ. Күш ажалдыг хотууну. Кызыл район, Черби суур.

ХУУДА УЛУУМНУ КИИРДИМ

Чоокта чаа 71 харладым. Биче чакымдан өскүс ар-гаш, төрөдериңиң, чову-лун ачы-аэиралдыг акти-вен элөөйи, аш-чөмдөш аш-тавай эр болуң өзү кел-дим. Ыччалза-даа амыр-далыгта бергелер, чугура-лар турганын чүгө айтып кызын.

Тыва ужу-бижин үндө-лөткенин тургустууга өс-кө, төртүтүңе черин Бай-Тайганын Тралыгын тогу ону улуг халыкшылым-биле өөрини турган. Оларды чыда калайын, тыва ужу-бижикке өөрини алдым. Оң сонда чыгыс клас-са дооспаан мен. Бизим-даа болза, нинти болгаш по-литикти билгенини докта-мал бедилди, амырдалдыг алганыңдан чыда каладым. Сүмүя вионер, комсомол ажалын кытып, сүмү се-кретарың чордум.

1941 чылдан 1948 чылга чедир ВЛКСМ Тес-Хем, То-жу райкомнарынның кидиз эрелекчилеринге, секрет-рына ажалдан чораш мен. Бо чылдан Ада-туртуг Улуг дамылдың кады-дошкун, Тывага совет эге-чиги-татыл тургустууганынын баш-тыг чылдары, ачыгач ажал-иң берге, эңне ха-мысгалдыг үе турган. Ылаңгыа комсомолуларын-ың амыл-этемни күш-ажыгы, коммунист, интернационал-чы, патриотук мөзү-шыйар кыжи-индигениң улуг са-гышты салма келгенине түне-диледе ишти херекке Тес-Хем, Току районнары-нда анык ишчилер биче эвес түш-күмчү күлүн сикерген. Айна мезгилде хууда күш-ажылчы улугуң биди-биле «Чөөн-Хемчик», «Хөндү-дүк» «Демдээ» өлчө-бө-лө шире-тти.

Бешен чамдарың агеин-де областың партия школа-зын дооскаш, партия эже-лиңиң ишчилээр мен. СЭКП Кызыл, Каз-Хем райкомна-рына, колхозтарын сол-хоотарын парток секрет-рына, көдө Совет укусу-мунун дарганына болган өске-да албан-дукааларга ажалдан чордум. Тываның коңкун араттарын коллек-тивте ажал-иңче шичилер херекке бодунун хууда салымшыкмын киргеним-ге өөрүч чоруу мен. Оамы-каш Совет эрге-чагырганы чамдарында Тывага болган социал-экономикаг көжүд, деле улугун биз бар.

Партия каалам-да ажал-ды кыл күүсет дээр булдур, ону хулаң алган шыдар шаг биле күжүңү, бидинини, арга-уруудуңа-ны үндүрү ажалдан келген мен. Тозо-гайың-биле чуугааларга, пар-тияның чонун эрге-лазым дээр тургуз келдиң ам-да ол туртуша хөвөр мен. Ме-иээ багай эвес пешпанын ча-ам берген, ам хуудуңг дымталыгала да мен, ыччал-за-даа хой-ининиң чырал-де идепкейлиг иштин чөй-руу мен.

«НАНЫРАЛ»: «Одны момент» «Индия, 2 серия» 10.00, 13.00, 16.00, 18.30. Видеозал: «Последний побор» 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 шақтарда.

«ПИОНЕР»: Канолар чындам 9.30, 12.30, «Спако о преспарино Аю-сулу» 11.00, 14.10. «Ночевала тучка золотая» 15.40, 17.40, 19.40 (узат-кы) шақтарда.

«КАА ХЕМ»: «Приго-воренный» 13.30, 15.20, 17.10, 19.00, шақтарда.

«ВОСТОК»: «С течеиен премеи» (Индия, 2 серия) 14.30, 17.00, 19.30 шақтарда.

«ЕНИСЕН»: «Смирноев класбице» 18.00, 20.00 шақтарда.

«СЫЛДЫСЧЫГАШТЫ» ЧАГЫДЫП АЛЫҢАР!

Школарын дөдөм, чырык керилдур. Чапсар үеи. Ойна холдышан өөреничилер-нин арамында кымыл галстуктуг уругу айтыртыл чораны.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

ТВ

ЯНВАРЬ 16 БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН 6.30-12.00 минута, 8.35 «Дубровский», 4 сериялыг уран-чечен телефильм, 1-2 сериялары, 10.45 «Ийн тоол», «Дерева», Мульти-фильмер, 11.10 Ол болган болган... 11.25 Уруглар ша-гы, 12.25 Коллаж. (Реклама, чаралдар, информация), 12.30 «Уе», 13.00-14.00 «Аян-чорукчулар клубу», 15.30 Музыка эртинеси, С. Рахманиновтун чогаалдарын В. Яглин (виолончель) ойнап күүсүдир. 16.20 «Директор-нун фантазиясы», Телефильм 16.45 Философия беселелер, «Культура» база шичилиза-ция», 17.30 Черин уруглары чүчүн дугайыг ылаакыл тус-кайал, 18.30 «Уе», 19.00 Аныктар медээлери, 19.30 Чүрүчүңүн мастер-классында Н. Иванов, 19.55 «Дуб-ровский», Уран-чечен фильм, 1-ги сериясы, 21.00 «Уе», 21.30 Чугула интервью, 21.40 Операгга буруудатты-ны турар, 22.50 «Ах, Лев Иваныч, Лев Иваныч...» Документалдыг фильмин баштайгы көргүзү, 23.15-23.45 «Бистин өөрелерин».

ГЕЛЕФОННАРЫ: редактор - 3-43-34, орадачылары - 3-33-91, 3-34-14, приемная - 3-34-26, харымсалгалы секретарь - 3-34-22, орадачылары - 3-45-43, Калдыктер - 3-46-01, тийжи амылдарал - 3-36-82, 3-36-25, идеология - 3-34-57, совет тургузу - 3-34-08, 3-41-23, үлетпур - 3-34-49, 3-36-73, редактор В. Ф. ЧАДАМБА

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Азия төвү», Про-граммала: Медээлер, «Соц-гудаларга уткуштур», «Чу-гула интервью», «Кеземче хроникасы», 19.30 Медээ-лер, 19.35 Документалдыг фильм, 19.55 Чамалдар.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

КИНО

ЯНВАРЬ 16-ДА «НАНЫРАЛ»: «Одны момент» «Индия, 2 серия» 10.00, 13.00, 16.00, 18.30. Видеозал: «Последний побор» 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 шақтарда.

«ПИОНЕР»: Канолар чындам 9.30, 12.30, «Спако о преспарино Аю-сулу» 11.00, 14.10. «Ночевала тучка золотая» 15.40, 17.40, 19.40 (узат-кы) шақтарда.

«КАА ХЕМ»: «Приго-воренный» 13.30, 15.20, 17.10, 19.00, шақтарда.